

Wstęp

Bałkany leżą między Europą, Afryką a Azją. Z geopolitycznego punktu widzenia panowanie nad tym regionem umożliwia kontrolowanie akwenu Morza Czarnego, cieśnin tureckich, wschodniej części Morza Śródziemnego, Azji Mniejszej, a na południu – Bliskiego Wschodu wraz z jednym z najważniejszych szlaków komunikacyjnych, który biegnie przez Kanał Sueski¹. Te przestrzenne walory Bałkanów sprawiają, że interesują się nimi najważniejsi gracze na świecie. Charakterystyczne jest również to, że region bałkański w różnych okresach historycznych zawsze był uzależniony od czynników zewnętrznych. Uchodził za najbardziej niestabilny obszar w Europie i zarazem podporządkowany silniejszemu podmiotom².

W europejskiej historiografii ukształtowało się pojęcie „kotła bałkańskiego”, który symbolizuje konglomerat różnych konfliktów narodowościowych, sporów kulturowych i religijnych. Jest zarazem metaforą wchodzenia w niebezpieczne relacje polityczne, ideologiczne i etniczne. Określenie „bałkańska beczka prochu” odnosi się do gwałtownego charakteru wydarzeń zachodzących na Bałkanach, które stanowią obszar, gdzie historia pisze dramatyczne i nieprzewidywalne scenariusze. W związku z rozpadem Imperium Osmańskiego pojawił się termin „bałkanizacja”, który oznacza dezintegrację polityczną i gospodarczą oraz kulturową i etniczną nieufność. Pojęcie to stało się synonimem napiętych stosunków między małymi sąsiadującymi państwami, które stale wchodzą ze sobą w sytuacje konfliktowe, zazwyczaj prowadząc „wojnę wszystkich przeciwko wszystkim” (*bellum omnium contra omnes*)³.

¹ A. Krzak, *Wielka Wojna na Bałkanach. Działania militarne i polityczne podczas I wojny światowej 1914–1918*, Częstochowa 2016, s. 55–64 et passim; Ž. Šotra, *Vojni aspekti bezbednosti na Balkanu*, [w:] *Balkan krajem 80-tih godina*, Beograd 1987, s. 123.

² M. Todorova, *Bałkany wyobrażone*, Wołowiec 2008, s. 80–81. Vide: M. Sivignon, *Les Balkans. Une géopolitique de la violence*, Paris 2009.

³ Metafora odnosząca się do Hobbesowskiego stanu naturalnego człowieka, przez który tłumaczone jest dążenie do zaspokajania potrzeb, nawet za cenę życia innych ludzi. Prowadzi to do totalnej anarchii, obrazowanej jako piekło na ziemi. Vide: T. Hobbes, *Lewiatan*, Warszawa 1954.

Do początku XX wieku Bałkany znajdowały się na skrzyżowaniu trzech imperiów: Osmańskiego, Rosyjskiego, Austro-Węgierskiego, które mimo znacznych różnic miały ważną cechę wspólną. Ich centra leżały poza Bałkanami, a obszar bałkański stanowił strefę wpływów tych mocarstw. W rezultacie nie powstała tam stabilna i zjednoczona przestrzeń, lecz Półwysep Bałkański został podzielony na mniejsze państwa, których odrębne interesy uniemożliwiają rozwój procesów integracyjnych. Nic więc dziwnego, że w wyobrażeniach Europejczyków tzw. bałkanizacja stała się metaforą walk etnicznych i religijnych oraz izolacyjnego, państwowego, kulturalnego i religijnego nacjonalizmu. Gra mocarstw o wpływy na Bałkanach wynika bezpośrednio z tego, że zmierzają one do osiągnięcia własnych celów geopolitycznych.

Zakończenie zimnej wojny miało znaczący wpływ na sytuację Bałkanów, wówczas bowiem nastąpiła zmiana względnie stałego układu bezpieczeństwa na rzecz wzrostu czynników, które destabilizowały ten układ. Rozpad komunistycznej Jugosławii doprowadził do ustanowienia na Bałkanach nowych jednostek politycznych, z możliwością ich dalszej fragmentaryzacji. Przy czym uaktywnił się kolejny wielki gracz, którego interesy strategiczne można identyfikować z Bałkanami, i którym stały się Stany Zjednoczone (obecne zresztą w tym regionie od zakończenia II wojny światowej)⁴.

Zasadniczym celem monografii jest analiza działalności prowadzonej na Bałkanach w XXI wieku przez trzy najbardziej znaczące mocarstwa na arenie międzynarodowej, z uwzględnieniem zmian w ich polityce, jakie nastąpiły w wyniku agresji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 roku. W związku z tym badaniom została poddana polityka prowadzona w tej części Europy po zakończeniu zimnej wojny przez Chiny, Rosję i USA. Mocarstwa te wyróżniają się szczególnie aktywnością ukierunkowaną na Bałkany, dążąc do dominacji w stosunkach międzynarodowych w skali globalnej (USA są wciąż aktualnym hegemonem)⁵. Za najbardziej ekspansywne uznano Chiny aspirujące do budowy nowego światowego porządku na podstawie założeń *Pax Sinica*, który wprowadza do dyskursu międzynarodowego ideologię całkowicie odmienną (obcą) od zachodnich wzorców demokracji liberalnej i kultury postmodernistycznej⁶.

⁴ M. Sretenović, *Geopolitički položaj Zapadnog Balkana*, „Vojno Delo” 2010, vol. 62, No. 1, s. 60.

⁵ Spektrum działania Turcji, państw arabskich i unijnych na tym obszarze stanowi także ciekawy problem badawczy, jednak nie mieści się w warstwie merytorycznej tej monografii, w której skupiono się na interesach najsilniejszych graczy globalnych (Chin, Rosji i USA) wobec Bałkanów.

⁶ Chiny są największym beneficjentem pandemii COVID-19 w zakresie handlu towarowego. W 2020 roku udział Państwa Środka w światowym eksporcie zwiększył się o 14,7% (o 1,6% w sto-

Główną tezą monografii stało się twierdzenie, że w XXI stuleciu, tak jak to się działo na przestrzeni wieków, Bałkany są obszarem rywalizacji między państwami spoza regionu o wpływy ekonomiczne, polityczne i militarne. Tezy szczegółowe zawierają wywody dotyczące następujących kwestii:

- Rosja i Chiny intensyfikują relacje gospodarcze i współpracę wojskową z państwami Półwyspu Bałkańskiego;
- Stany Zjednoczone dążą do równoważenia wpływów chińskich i rosyjskich w regionie Bałkanów;
- Agresja rosyjska na Ukrainę stała się czynnikiem modyfikującym (w wielu aspektach wzmacniającym) dynamikę oddziaływania podmiotów zewnętrznych na Bałkanach;
- W epoce globalizacji coraz większe znaczenie mają międzynarodowe stosunki gospodarcze.

W wyniku podjętego procesu badawczego pojawiły się istotne pytania, na które szukano odpowiedzi: Jakie mogą być skutki działalności Chin, Rosji i USA w odniesieniu do Półwyspu Bałkańskiego? Jakie będą efekty strategii tych mocarstw wobec każdego z państw bałkańskich w perspektywie krótkookresowej i długookresowej? Do jakiego stopnia atak Rosji na Ukrainę zmienił sposób oddziaływania wielkich graczy w tym regionie? Czy zmiany geopolityczne i polityczne zachodzące na Bałkanach będą miały wpływ na ewolucję ładu międzynarodowego?

Monografia składa się z pięciu rozdziałów. W rozdziale pierwszym przedstawiona została polityka Chin, Rosji i USA w stosunku do państw bałkańskich, która jest prowadzona po zimnej wojnie.

W rozdziale drugim, teoretyczno-poznawczym, wyróżniłam trzy modele wyjaśniające (eksplanacyjne), które pozwalają na umiejscowienie regionu bałkańskiego w środowisku międzynarodowym, jednocześnie umożliwiając badanie relacji politycznych na Bałkanach w szerokim spektrum czasowym i problemowym. Funkcja eksplanacyjna⁷, odnosząca się do prawa nauki, polega na udzielaniu odpowiedzi na pytanie: Dlaczego zachodzi dane zdarzenie (fakt, proces, zjawisko)?⁸ Modele eksplanacyjne są tworzone w celu poprawnego odzwierciedlenia zależności przyczynowych. Skoncentrowanie

sunku do 2019 roku). Było to możliwe dzięki sprawnemu opanowaniu pandemii oraz szybkiemu dostosowaniu produkcji do rosnącego światowego popytu na niektóre wyroby, np. produkty związane ze zwalczaniem pandemii czy urządzenia elektroniczne i elektryczne. Ł. Ambroziak, J. Gniadek, J. Strzelecki, M. Wąsiński, *Globalizacja w czasie pandemii*, Warszawa 2021, s. 5.

⁷ Łac. *explanatio* – wyjaśnienie.

⁸ W. W. Skarbek, *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*, Piotrków Trybunalski 2013, s. 26. Vide: W. Krajewski, *Prawa nauki. Przegląd zagadnień metodologicznych*, Warszawa 1982.

się na ocenie egzogeniczności⁹ (i endogeniczności)¹⁰ zmiennych, tak samo jak wyodrębnienie zależności warunkowych oraz kontrola analizowanych relacji przyczynowo-skutkowych, pozwala na lepsze wytłumaczenie badanych zjawisk¹¹.

Pierwszy model wyjaśniający – historyczno-polemologiczny – odnosi się bezpośrednio do skomplikowanych dziejów Półwyspu Bałkańskiego¹². Biorąc pod uwagę fakt, że w pojęciu Bałkany mieści się nie tylko dziedzictwo narodowo-państwowe oraz etniczne, ale także spuścizna Bizancjum i turecko-osmańska, należy w pierwszej kolejności analizować wpływy tych potęg, ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia państwa osmańskiego, które panowaniem swym obejmowało ziemie: serbskie, bułgarskie, greckie, albańskie, natomiast nie zdołało w zasadzie podporządkować sobie Czarnogóry i Dalmacji oraz części Chorwacji¹³. Największy wpływ na kształtowanie się tego regionu miały wojny i konflikty, co sprawia, że badanie stosunków międzynarodowych powinno odnosić się do związanej z nimi problematyki.

Drugi etniczny model wyjaśniający wskazuje na fakt, że na Bałkanach nie ma jednolitego terytorium etniczno-kulturowego, a obszar Półwyspu stanowi dziedzictwo wielu wpływów kulturowych. W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na antyczną przeszłość tych ziem, czego przejawem było oddziaływanie dwóch kultur: ortodoksyjnej i łacińskiej. Następnie trzeba uwzględnić, że panowanie osmańskie oraz związane z nim procesy islamizacji w znacznym stopniu przyczyniły się do transformacji oblicza kulturowego Bałkanów. Nie można jednocześnie pominąć aspektu polegającego na rozwoju specyficznych nacjonalizmów, nieznanymi w innych częściach Starego Kontynentu.

Trzeci model geopolityczny pozwala spojrzeć na dzieje tego regionu w kontekście wpływów czynników geograficznych oraz teorii geopolitycznych na relacje zachodzące w obrębie Półwyspu Bałkańskiego, które sytuują

⁹ Egzogeniczność odnosi się do czynników i oddziaływań zewnętrznych.

¹⁰ Endogeniczność dotyczy czynników i oddziaływań wewnętrznych.

¹¹ K. A. Bollen, *Variables in Psychology and the Social Sciences*, „Annual Review of Psychology” 2002, No. 53, s. 610–634.

¹² Kompleksowo problematyka historyczna została ujęta w wielu opracowaniach, wśród których można wyróżnić: B. Jelavich, *A historical geography of the Balkans*, ed. F. W. Carter, New York 1977; *The Routledge handbook of Balkan and Southeast European history*, eds. J. R. Lampe, U. Brunnbauer, London 2020; T. Veremis, *A modern history of the Balkans: Nationalism and identity in Southeast Europe*, London–New York 2017; B. Jelavich, *History of the Balkans*, vol. 1: 18 i 19 centuries, vol. 2: Twentieth century, Cambridge 1983.

¹³ A. Koseski, *Bałkańskie konflikty etniczne na przełomie XX i XXI stulecia*, [w:] *Bałkany. Etnokulturowe podłoże konfliktów*, red. W. Konarski, A. Koseski, Pułtusk 2006, s. 97.

Bałkany na mapie świata oraz tłumaczą pozycję tego obszaru wobec potęg globalnych. Odniesienia przestrzenne dodają stosunkom politycznym nowego znaczenia, sprawiając, że prowadzone analizy stają się wielopłaszczyznowe. Uświadamiają, w jaki sposób i dlaczego region ten wchodzi w interakcje z najbardziej wpływowymi graczami na arenie międzynarodowej¹⁴.

W rozdziale trzecim zaprezentowano politykę Chin wobec państw bałkańskich, zwracając uwagę na inwestycje gospodarcze i budowę szlaków komunikacyjnych w celu stworzenia *hubu* dla towarów chińskich transportowanych do Europy i Afryki. Przedsięwzięcia Państwa Środka na Bałkanach koncentrują się w znacznym stopniu na: telekomunikacji, informatyce, energetyce, transporcie rafineryjnym i górnictwie.

Rozdział czwarty stanowi analizę współpracy Rosji z poszczególnymi państwami bałkańskimi. Inwestycje rosyjskie skupiają się na wybranych sektorach, takich jak: bankowość, energetyka, metalurgia czy nieruchomości. Rosja nie plasuje się w pierwszej trójce inwestorów na Bałkanach. Ta sama sytuacja dotyczy pożyczek lub innej pomocy finansowej udzielanej regionowi przez Moskwę, chociaż jej współpraca z państwami tego regionu jest dość mocno zakorzeniona historycznie, gdyż ta część Europy od stuleci była traktowana jako rosyjska strefa wpływów.

Rozdział piąty został poświęcony oddziaływaniom USA na Bałkanach, przede wszystkim w sferach politycznej i militarnej, które uległy intensyfikacji w XXI wieku. Podkreślono, że politycy amerykańscy często (wspólnie z unijnymi) podejmują działania zmierzające do blokowania chińskich inicjatyw gospodarczych, aby nie dopuścić do zwiększenia wpływów Państwa Środka na Bałkanach.

Badania prezentowane w monografii dotyczą stosunków międzynarodowych *sensu largo*, w związku z tym sięgnięto do metod badawczych z tej dyscypliny, wspomagając się metodologią stosowaną w naukach o polityce i administracji oraz naukach o bezpieczeństwie¹⁵.

Spośród metod ogólnych użyto analizy i syntezy, a spośród metod szczegółowych: historycznej, statystycznej, decyzyjnej, analizy systemowej i porównawczej. Zasadnicze znaczenie miały także badania ilościowe, które pozwoliły określić wpływy mocarstw w poszczególnych sektorach gospodarki. Ułatwiły one poznanie charakteru i poziomu interakcji między badanymi podmiotami¹⁶.

¹⁴ K. Dodds, *Geopolityka*, Łódź 2022, s. 20; T. Łoś-Nowak, *Geopolityka*, [w:] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1998, s. 104.

¹⁵ M. Sułek, *Prognozowanie i symulacje międzynarodowe*, Warszawa 2010, s. 35.

¹⁶ *Ibidem*, s. 34.

Metoda historyczna stała się szczególnie użyteczna, gdyż odnosi się do ewolucji podmiotu politycznego w środowisku fizycznym i kulturowym, zakładając, że obecna sytuacja na Bałkanach i przyszły rozwój stosunków międzynarodowych w tym regionie nie mogły być rozumiane inaczej, jak tylko na podstawie dokonywanych syntez historycznych. Chodziło o wyszukanie w faktografii relacji międzynarodowych prawidłowości, które pomogły odpowiedzieć na pytania badawcze oraz uzasadniły postawione tezy¹⁷.

Z kolei metoda statystyczna, korzystająca z dorobku historii gospodarczej i demografii, pokazała na szerokim tle zróżnicowanie zależności od mocarstw poszczególnych podmiotów bałkańskich¹⁸.

Zastosowana analiza systemowa pozwoliła na wielowymiarowe ujęcie zawartej w pracy problematyki. Dzięki modelom pojęciowym badanej rzeczywistości bałkańskiej możliwe stało się przedstawienie zależności między atrybutami uczestników stosunków międzynarodowych a ich miejscem w strukturze systemu międzynarodowego oraz konsekwencjami działań każdego z nich¹⁹.

Metoda ta stała się szczególnie ważna, gdyż pozwoliła zbadać skomplikowane relacje gospodarcze, polityczne i militarne, zwłaszcza w odniesieniu do zmiennej przestrzeni stosunków międzynarodowych w epoce globalizacji. Wykorzystanie interdyscyplinarnych metod analitycznych do rozwiązywania złożonych sytuacji decyzyjnych sprawiło, iż wprowadziła ona do procesu badawczego paradygmat systemowości, ułatwiając uporządkowanie całej przestrzeni badawczej.

Metoda porównawcza ułatwiła ustalenie różnic i podobieństw pomiędzy siłą oddziaływania poszczególnych mocarstw na państwa bałkańskie, natomiast metoda decyzyjna pozwoliła na sklasyfikowanie procesów decyzyjnych zachodzących w poszczególnych państwach jako zespołu powiązań przyczynowo-skutkowych poprzez wybór sposobu działania politycznego. Metoda ta ułatwiła analizę zmienności stref wpływów *sensu largo*²⁰.

Zagadnienia regionu bałkańskiego stają się przedmiotem coraz bardziej złożonych badań z dziedziny stosunków międzynarodowych i nauk im pokrewnych. Do najważniejszych spośród nich należy zaliczyć opracowania autorów takich jak: Mieczysław Tanty²¹, Barbara Jelavich²², Henryk Batow-

¹⁷ Ibidem, s. 139.

¹⁸ Ibidem, s. 35.

¹⁹ T. Łoś-Nowak, *System międzynarodowy*, [w:] *Współczesne stosunki międzynarodowe*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2010, s. 96–97; A. J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004, s. 119.

²⁰ Ibidem, s. 130–131.

²¹ M. Tanty, *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003.

²² B. Jelavich, *Historia Bałkanów*, t. 2: *Wiek XX*, Kraków 2005.

ski²³, Ewa Bujwid-Kurek²⁴, Veton Latifi²⁵, Sabrina P. Ramet²⁶, Robert Bideleux, Ian Jeffries²⁷, André Blanc²⁸, Andrej Miletić²⁹, Irena Stawowy-Kawka³⁰, David A. Norris³¹, Elżbieta Znamierowska-Rakk³², Michał Jerzy Zacharias³³, Tadeusz Czekalski, Jerzy Hauziński, Jan Leśny³⁴, Peter Siani-Davies³⁵, Stanko Nišić³⁶, Wawrzyniec Konarski, Adam Koseski³⁷, Ilona Czamańska³⁸, Mirella Korzeniewska-Wiszniewska³⁹, Mirosław Dymarski⁴⁰, Witold Szulc⁴¹, Andrzej Dubicki⁴², Jędrzej Paszkiewicz⁴³, Agnieszka Magdziak-Miszewska⁴⁴, Sławo-

²³ H. Batowski, *Zagadnienia bałkańskie*, Kraków 1939; idem, *Bałkany. Kraje i narody bałkańskie*, „Etnografia Polska” 1966, t. X; idem, *Z polityki międzynarodowej XX wieku. Wybór studiów z lat 1930–1975*, Kraków 1979; idem, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918 (sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Kraków 1982.

²⁴ E. Bujwid-Kurek, *Serbia w nowej przestrzeni ustrojowej. Dzieje, ustroj, konstytucja*, Kraków 2012.

²⁵ V. Latifi, *The Balkans in contemporary international relations*, Warszawa 2020.

²⁶ S. P. Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milosevic*, Colorado 2002.

²⁷ R. Bideleux, I. Jeffries, *The Balkans: A post-communist history*, London 2006.

²⁸ A. Blanc, *Géographie des Balkans*, Paris 1965.

²⁹ A. Miletić, *Geopolitika i geopolitička praksa u XIX i XX veku*, [w:] *Enciklopedija političke kulture*, Beograd 1993.

³⁰ I. Stawowy-Kawka, *Historia Macedonii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000.

³¹ D. A. Norris, *In the wake of the Balkans myth: Questions of identity and modernity*, London 1999.

³² E. Znamierowska-Rakk, *Ewolucja stosunków Bułgarii z Grecją i Turcją po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1975; eadem, *Rozwój stosunków Bułgarii z Grecją i Turcją po II wojnie światowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979; eadem, *Sprawa Tracji Zachodniej w polityce bułgarskiej (1919–1947)*, Warszawa 1991; eadem, *Federacja Słowian południowych w polityce Bułgarii po II wojnie światowej. Koczanie – próby realizacji – upadek*, Warszawa 2005.

³³ M. J. Zacharias, *Jugosławia w polityce Wielkiej Brytanii 1940–1945*, Wrocław 1985; idem, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991: powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004.

³⁴ T. Czekalski, J. Hauziński, J. Leśny, *Historia Albanii*, Wrocław 2009.

³⁵ P. Siani-Davies, S. D. Schwandner-Sievers, *International intervention in the Balkans since 1995*, London 2003.

³⁶ S. Nišić, *Globalna sila i bezbednost Balkana*, Beograd 2002.

³⁷ A. Koseski, *Ludowa Republika Bułgarii 1944–1980. Zarys rozwoju politycznego*, Warszawa 1980; idem, *Albania. Krótki zarys dziejowy*, Warszawa 1988; idem, *W bałkańskim tyglu*, Pułtusk 2002.

³⁸ I. Czamańska, *Vademecum Bałkanisty*, red. wspólnie z Z. Pentkiem, Poznań 2009.

³⁹ M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševića. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX w.*, Kraków 2008; eadem, *Serbowie jako mniejszość w warunkach transformacji politycznej w państwach byłej Jugosławii w latach 1995–2016*, Kraków 2017.

⁴⁰ M. Dymarski, *Konflikty na Bałkanach w okresie kształtowania się państw narodowych w XIX i na początku XX wieku*, Wrocław 2010.

⁴¹ W. Szulc, *Przemiany gospodarcze i społeczne w Jugosławii w okresie międzywojennym (1918–1941)*, Poznań 1980.

⁴² A. Dubicki, *System partyjny Królestwa Rumunii. Uwarunkowania i funkcjonowanie*, Łódź 2013.

⁴³ J. Paszkiewicz, *Jugosławia w polityce Włoch w latach 1914–1941*, Poznań 2004; idem, *Grecja a bezpieczeństwo międzynarodowe na Bałkanach 1923–1936*, Poznań 2012.

⁴⁴ *Świat po Kosowie*, red. A. Magdziak-Miszewska, Warszawa 2000.

mir Lucjan Szczesio⁴⁵, Maria Todorova⁴⁶, Henryk Walczak⁴⁷, Jerzy Stańczyk, Jarosław Rubacha⁴⁸, Jacek Wojnicki⁴⁹, Magdalena Reksć⁵⁰, Rafał Woźnica⁵¹, Zofia Rutyna, Wiesław Walkiewicz⁵², Konrad Pawłowski, Lilla Moroz-Grzelak⁵³, Dušan Proroković⁵⁴, Michel Sivignon⁵⁵, Florian Bieber⁵⁶, Krzysztof Krysieniel⁵⁷, Izabela Rycerska⁵⁸, Andrzej Krzak⁵⁹, Danuta Gibas-Krzak⁶⁰, Miranda Vickers⁶¹, Soeren Keil, Bernhard Stahl⁶², Anna Jagiełło-Szostak, Szymon Sochacki, Łukasz Reszczyński, Marko Babić oraz inni.

* * *

Chciałabym serdecznie podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej monografii. Słowa szczególnego podziękowania należą się za recenzję wydawniczą opracowania: Panu prof. dr. hab. Andrzejowi Stelmachowi, Dziekanowi Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, oraz Panu prof. Janowi Rychlikowi z Uniwersytetu Karola w Pradze, a także dr. hab. prof. UŁ An-

⁴⁵ *Balkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, red. A. Głowacki, S. L. Szczesio, Łódź 2015.

⁴⁶ M. Todorova, *Balkany wyobrażone*, Wołowiec 2008.

⁴⁷ H. Walczak, *Sojusz z Rumunią w polskiej polityce zagranicznej 1918–1931*, Szczecin 2008.

⁴⁸ J. Rubacha, *Bułgarski sen o Bizancjum. Polityka zagraniczna Bułgarii w latach 1878–1913*, Warszawa 2004.

⁴⁹ J. Wojnicki, *Przeobrażenia ustrojowe państw postjugosłowiańskich (1990–2003)*, Pułtusk 2003.

⁵⁰ M. Reksć, *Wyobrażenia zbiorowe społeczeństwo byłej Jugosławii w XXI wieku. Perspektywa politologiczna*, Łódź 2019.

⁵¹ R. Woźnica, *Bułgarska polityka wewnętrzna a proces integracji z Unią Europejską*, Kraków 2011.

⁵² W. Walkiewicz, *Balkany słowiańskie. Aspiracje – uwikłania – sprzeczności*, Białystok 2016; idem, *Jugosławia: państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009; idem, *Stosunki bułgarsko-jugosłowiańskie 1941–1948: uwarunkowania i implikacje*, Warszawa 1988.

⁵³ L. Moroz-Grzelak, *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Warszawa 2013.

⁵⁴ D. Proroković, *Geopolitika Srbije. Polożaj i perspektive na početku XXI veka*, Beograd 2015.

⁵⁵ M. Sivignon, *Les Balkans. Une géopolitique de la violence*, Paris 2009.

⁵⁶ F. Bieber, *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*, London 2020; F. Bieber, N. Tzifakis, *The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities and Policy Options*, London 2019.

⁵⁷ K. Krysieniel, *W cieniu Dayton. Bośnia i Hercegowina między etnokracją i demokracją konsocjonalną*, Warszawa 2012.

⁵⁸ I. Rycerska, *Rozpad Jugosławii. Przyczyny i przebieg*, Kielce 2003.

⁵⁹ A. Krzak, *Wielka wojna na Bałkanach. Działania militarne i polityczne podczas I wojny światowej 1914–1918*, Częstochowa 2016; idem, *Wojny bałkańskie 1912–1913*, Częstochowa 2017.

⁶⁰ D. Gibas-Krzak, A. Krzak, *Południowosłowiańska mozaika. Charakterystyka geograficzno-polityczna państw postjugosłowiańskich*, Szczecin 2010; D. Gibas-Krzak, *Bośnia i Hercegowina: determinanty dziejów. Pomiędzy Serbami, Chorwatami a supremacją Muzułmanów*, Częstochowa 2016.

⁶¹ M. Vickers, *Between Serb and Albanian: A history of Kosovo*, New York 1998.

⁶² S. Keil, B. Stahl, *The foreign policies of Post-Yugoslav States: From Yugoslavia to Europe*, London 2014.

drzejowi Dubickiemu, Prodziekanowi Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego, za cenne rady merytoryczne udzielane podczas pracy nad tą monografią.

Pragnę wyrazić gorące podziękowanie Fundacji z Brzezia Lanckorońskich, dzięki której mogłam skorzystać z grantu badawczego zrealizowanego w Londynie, co umożliwiło zebranie materiałów archiwalnych w The National Archives Kew-London oraz Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Dokumenty zebrane w tych instytucjach okazały się niezwykle pomocne w procesie powstawania opracowania.

Wyrazy wdzięczności składam przyjaciółom z Bałkanów, którzy pomogli mi zrozumieć specyfikę regionu bałkańskiego oraz udzielali wszechstronnych konsultacji w trakcie pisania pracy. Szczególne podziękowania kieruję do: dr Jasnej Turkalj, prof. dr. Ivo Lučicia, prof. dr. Darko Trifunovicia, płk. dr. Dalibora Dendy, dr. Mario Jareba, dr. Nikicy Baricia, dr. Gordana Ravančicia, dr. Davora Marijana, Darii Pancirov oraz innych. Dziękuję bardzo prof. Andrzejowi Krzakowi za przeczytanie manuskryptu i udzielenie wielu merytorycznych wskazówek, dzięki którym publikacja mogła uzyskać swój ostateczny kształt.

Wyrazy wdzięczności za motywowanie do pracy nad książką i udzielenie wsparcia finansowego składam prof. dr. hab. Lechowi Rubiszowi, dyrektorowi Instytutu Nauk Politycznych i Administracji Uniwersytetu Opolskiego.

Danuta Gibas-Krzak

Warszawa, 27.12.2023